

DR. FARKAS ZSUZSANNA

JOGI FŐREFERENS

ALAPVETŐ JOGOK BIZTOSÁNAK HIVATALA,
SZTE-ÁJK MESTEROKTATÓ

Nyugdíjprivatizáció Latin-Amerikában és Közép-Kelet Európában II.

A világ számos országa az elmúlt három évtizedben az állami nyugdíjrendszerének finanszírozási nehézségeit a nyugdíjrendszer részleges vagy teljes privatizálásával igyekezett megoldani. Chile volt az első a világon 1981-ben, amely az állami felosztó-kirovó rendszerét felváltotta a kötelező, tökéletesített magán-nyugdíjalapok által működtetett rendszerrel. Ez az úgynevezett chilei modell először Latin-Amerikában vált reformparadigmává, majd a Világbank közreműködésével empirikus előzményét jelentette a közép-kelet európai országok reformprogramjának.¹ Ennek következtében 1981 és 2008 között 13 latin-amerikai és 10 közép-kelet európai ország hajtott végre nyugdíjprivatizációt.² Azonban napjainkban már számos országban a nyugdíjprivatizáció revíziója van napirenden a pénzügyi és gazdasági válság hatására.

A tanulmány két részből áll, az első rész kitérített figyelmet szentelt a Latin-Amerikában megfigyelhető nyugdíj-privatizációs áramlat bemutatásának³, a második rész pedig annak hatását elemzi Közép-Kelet Európában.

II. rész Közép-Kelet Európa

A nyolcvanas évek vége óta Közép-Kelet Európa országaiban jelentős gazdasági és társadalmi változások mentek végbe. Az átmenet első éveiben a makroökonómiai és a politikai reformok kerültek előtérbe, a strukturális változások kezdetben érintetlenül hagyták a társadalombiztosítás területét, annak egyik ágaként a nyugdíjrendszert is.⁴

A közép-kelet európai országok állami, felosztó-kirovó nyugdíjrendszerei a gazdasági átalakulást megelőzően nem különböztek lényegesen Európa más országainak hasonló rendszereitől, de a tranzíciós válság súlyosbította a korábbi hiányosságokat, veszélyeztette a pénzügyi életképességet, a fizetett járulék és az alapján megállapított járadék közötti kapcsolat további lazításával felerősítette az áttekinthetetlen újraelosztást, megrendítette a jövőbeni ellátásokba vetett bizalmat, és ösztönözte a járulékfizetés kikerülését.⁵ Ennek következtében a kilencvenes években nyilvánvalóvá vált, hogy az időskori nyugdíjbiztosítási rendszerek reformja az átmeneti országokban elkerülhetetlen mind a népesség előregedése és az állami rendszerek finanszírozási nehézségei miatt, mind pedig azért, hogy a rendszer korábbi jellemzőit a megváltozott gazdasági feltételekhez igazítsák.⁶

Közép-Kelet Európában összesen 11 ország politikusa a közgazdaságtan neoliberais főáramlata által befolyásolva, valamint a Világbank hathatós támogatásával, radikális reformként választotta a „chilei modell” argentin változatának a bevezetését. Azaz a vegyes nyugdíjrendszerre való áttérést, ami azt jelenti, hogy egy lecsökkentett méretű, állami felosztó-kirovó alrendszer fenntartása mellett második kötelező alrendszerként magánkezelésű nyugdíjalapokat vezetnek be.

A tanulmány második részében bemutatjuk a közép-kelet európai országok nyugdíjreformjának útját a vegyes nyugdíjrendszer bevezetésig, felvázoljuk a rendszer ismérveit és ismertetjük a gazdasági válságnak a rájuk gyakorolt hatását.

¹ KATHARINA MÜLLER: A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana. In: Augusztinóvics Mária (szerk), Körkép reform után, Tanulmányok a nyugdíjrendszerről, Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 2000, 52.

² Zeitschrift für ausländisches und internationales Arbeits- und Sozialrecht (ZIAS) Heft 3, 26. Jahrgang 2012, Seiten 189–316, 191.

³ Részletesen az Új Magyar Közigazgatás 2015 márciusában megjelent számában.

⁴ KATHARINA MÜLLER: The „New Pension Orthodoxy” and Beyond: Transforming Old Age Security in Central Europe, KOPINT-DATORG Discussion Papers, No 50, Budapest, 1998. március 5.

⁵ AUGUSZTINOVICS MÁRIA: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. Közgazdasági Szemle, XLVI. évf., 1999. július-augusztus, 657.

⁶ KATHARINA MÜLLER: The politics and outcomes of three-pillar pension reforms in Central and Eastern Europe. In: Camila Arza és Martin Kohli (szerk.), Pension reform in Europe. Politics, policies and outcomes., Routledge, London and New York, 2008, 89.

1. A nyugdíjrendszer reformja Közép-Kelet Európában

A tanulmány e fejezetében felvázoljuk a közép-kelet európai országok szocialista időszakból örökölt nyugdíjrendszereinek általános jellemzőit, a társadalmi és gazdasági változásoknak e rendszerekre gyakorolt hatását és mindennek következtében megített reformintézkedéseket, valamint megindított nyugdíjreformokat.

1.1. A közép-és kelet európai országok nyugdíjrendszerének reform előtti állapota

A közép-kelet-európai országok szocialista időszakból örökölt nyugdíjrendszereinek egyik fő jellemzője az állam túlzott mértékű szerepvállalása a nyugellátások biztosítása területén.⁷ A hatvanas-hetvenes évekre az egy pillérré épülő állami rendszerek szinte általánossá váltak és mellettük tulajdonképpen nem léteztek magánrendszerek. E nyugdíjrendszereknek nem volt elkülönült költségvetése, hanem a központi költségvetés részét képezték, és a társadalombiztosítás egyéb ágaitól sem voltak leválasztva, így tulajdonképpen ugyanabból a költségvetésből finanszíroztak különböző típusú ellátásokat, ami a rendszeren belüli keresztfinanszírozás különböző formáihoz vezetett.⁸

A nyugdíjakat a felosztó-kirovó elv alapján finanszírozták, a finanszírozás forrása túlnyomóan a munkáltatói járulékfizetés volt, mivel a legtöbb közép-kelet európai országban eltörölték a munkavállalói hozzájárulást. A befizetett nyugdíjjárulékok és a megállapított nyugellátások között viszonylag gyenge kapcsolat volt. Ugyanis a befizetett hozzájárulásokról nem vezettek egyéni alapon nyilvántartást és a nyugdíj összegét nem életkereset alapján határozták meg, hanem általában a munkavállalónak egy meghatározott időszakra vonatkozó referencia jövedelmének bizonyos százalékában. Ez utóbbi számítási módszer viszonylag azonos összegű nyugellátásokat eredményezett. Azonban az úgynevezett nyugdíj privilégiumok (pension privileges), alacsonyabb nyugdíjkorhatár, valamint a veszélyes és stratégiai foglalkozások után járó magasabb összegű ellátások létezése erőteljesen differenciálta a nyugdíjakat.⁹

A közép-kelet-európai országokban a törvényes nyugdíjkorhatárt lecsökkentették a férfiaknál 60 évre, a nők esetében pedig 55 évre, azonban a tényleges nyugdíjba vonulási korhatár ennél jóval alacsonyabb volt.¹⁰

A nyugellátások emelése ad hoc módon történt, így nem követte megfelelő mértékben az infláció és a nominálbérek

emelkedését, ami azt eredményezte, hogy az újonnan nyugdíjba vonultak ellátása az átlagnyugdíjnál lényegesen magasabb nyugdíjat eredményezett.¹¹

A gazdasági és társadalmi átalakulás jelentős befolyást gyakorolt a közép-és kelet-európai országok nyugdíjrendszereire. A piacgazdaságra való áttérés következtében végrehajtott nagy állami vállalatok privatizálása, átszervezése, valamint megszüntetése a foglalkoztatás jelentős visszaesését eredményezte. Ez utóbbi hatás rendkívüli nehézségeket okozott a nyugdíjrendszerek számára, ugyanis a munkanélküliség ugrásszerű növekedése a járulékfizetők számának csökkenését vonta maga után, egyre növekvő pénzügyi hiányt teremtve. A rendszer pénzügyi hiányát további két tényező növelte jelentősen. Egyrészt az, hogy a pénzügyi nehézségek miatt sok cég nem fizette be a rendszeres járulékokat a munkavállalók után, másrészt, hogy fokozatosan nőtt az informális szektorban elhelyezkedők száma. E tényezők mellett a rendszer eltartotti arányában bekövetkező jelentős növekedés is megterhelte a nyugdíjrendszer finanszírozását. Ugyanis a közép-kelet európai országok többségében a rokkantsági és korai nyugellátások a munkanélküliség kezelésének eszközeivé váltak, a munkanélküliség elől korhatár alatti férfiak és nők tömegei menekültek vagy kényszerültek öregségi vagy rokkantsági nyugdíjba.¹²

Összességében megállapítható, hogy a gazdasági és társadalmi átalakulás folyamata hatalmas terheket rótt a Közép-Kelet Európa állami nyugdíjrendszereire a nyugdíjasok számának növekedésével, illetve a hozzájárulást teljesítők számának csökkenésével, így bizonyos reformok elkerülhetlenné váltak a közép-kelet európai régióban.

1.2. A poszt-szocialista országok nyugdíjreformjai

A kilencvenes évek közepén és végén a közép-kelet-európai régióban a nyugdíjreformnak két típusa volt megfigyelhető. Egyrészt a *parametrikus nyugdíjreform* (parametric pension reform), amely a fennálló állami felosztó-kirovó rendszer struktúráját, alapjait érintetlenül hagyja, csupán olyan technikai paramétereket módosít, mint például a nyugdíjjogosultság feltételei, a nyugdíjkorhatár vagy a nyugdíj megállapítás módja. Másrészt a *strukturális vagy szervezeti nyugdíjreform* (structural or systemic pensions reform) *más elnevezéssel paradigmatis nyugdíjreform*, amely a nyugdíjrendszer szerkezetét, struktúráját alapvetően megváltoztatja, magába foglalva a meglévő állami felosztó-kirovó rendszer több pillére való átállását, a tőkésített rendszer bevezetését.¹³ A politikai tanulmányok többsége az utóbbi nyugdíjreform típust nyugdíjprivatizációnak minősíti.¹⁴

⁷ ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK: Pension Reform in Central and Eastern Europe: An Update on the Restructuring of National Pension Schemes in Selected Countries. International Labour Office, Central and Eastern European Team, Budapest, 2000, 3.

⁸ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 15. ,KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 87.és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m.3.

⁹ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 15. ,KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 88. és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m.3.

¹⁰ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 15. KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 88 és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m. 3.

¹¹ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 15. KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 88 és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m. 4.

¹² KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 15. KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 88 és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m. 4–6.

¹³ KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 89.

¹⁴ KATHARINA MÜLLER: Public-private interaction in structural pension reform. In: Private pension series. Regulating private pension schemes. Trends and challenges., No.4., OECD, 2002, 105.

1.2.1. A parametrikus nyugdíjreform

A parametrikus nyugdíjreform keretében megtett intézkedések alapvetően a fennálló állami rendszerek alap paramétereinek kiigazítására irányultak. Gyakorlatilag az összes közép-kelet európai ország alkalmazott állami nyugdíjrendszer átalakítását célzó intézkedéseket. Ennek keretében elsőként leválasztották a nyugdíjrendszer finanszírozását a központi költségvetéstől, és más társadalombiztosítási ágaktól, így már minden ország rendelkezik önálló nyugdíj költségvetéssel, amely vagy elkülönül az állami költségvetéstől vagy azon belül van elkülönítve. Továbbá a legtöbb ország az öregségi nyugdíjra jogosító korhatárt felemelte, a férfiak esetében 2-3 évvel, a nők esetében 3-6 évvel. A nyugdíj privilegiumok csökkentése érdekében a privilegizált munkavállalóknak jutott ellátásokat megkurtították vagy külön forrásból finanszírozták. Néhány közép-kelet európai ország kísérletet tett a járulékbeszédés fegyelmeinek erősítésére az úgynevezett egységes begyűjtő rendszerek bevezetésével. Törekedtek a járulékfizetés és a nyugdíjösszeg közötti kapcsolat erősítésére is azzal, hogy a nyugdíj megállapítás alapjául szolgáló jövedelembeszámítási időszak fokozatosan elmozdul az életkereset irányába.¹⁵

1.2.2. A strukturális vagy szervezeti nyugdíjreform és ami mögötte van az új nyugdíj ortodoxia

A közép-kelet európai országok nyugdíjrendszereinek többségében a parametrikus reformintézkedések következtében bekövetkező változások nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy a rendszerek pénzügyi értelemben önfenntartóak legyenek, így további reformra szorultak.

Az örökölt nyugdíjrendszerek radikális átstrukturálását megkönnyítette a nyugdíjrendszer tőkésítését és privatizálását hirdető nyugdíjkonceptió létezése. Ez az elgondolás természetesen nem az átmeneti országokból származott, hanem a Világbanknak a latin-amerikai nyugdíjprivatizáció és különösen a chilei gyakorlat hatására megjelentetett kutatási jelentéséből, amely megalapozta az új nyugdíj-ortodoxiának nevezhető irányzatot.¹⁶

1.2.2.1. AZ ÚJ NYUGDÍJ ORTODOXIA

A Világbank 1994-ben nyilvánosságra hozott *Az időskori válság elkerülése* (Averting The Old Age Crisis) című beszámolója a szervezet nyugdíjpolitikájának irányelveit megfogalmazva, világméretű kampányt indított az állami, felosztó-kirovó rendszerek összezsugorítása és a chilei típusú nyugdíjreform nagyszerűnek nyilvánított eredményeinek elterjesztése érdekében.¹⁷

A jelentés globális problémaként tárgyalja az időskorúak védelmének és a gazdasági növekedés elősegítésének kérdését és válaszként egy olyan univerzális stratégiát fogalmaz meg, amely nemcsak szociálpolitikai szempontokat, hanem

makrogazdasági követelményeket is kielégít.¹⁸ Ugyanis a *Világbank 1994-es álláspontja szerint a nyugdíjbiztosítási programoknak egyaránt kell a gazdasági növekedést és a szociális védőhálót szolgálniuk.*¹⁹ E jelentés alapozta meg, mint ahogy a fentiekben már utaltunk rá, *Katharina Müller által* Lo Vuolo után, akitől az „új főáram a társadalombiztosítás területén” spanyol kifejezés származik új nyugdíj-ortodoxiának nevezett irányzatot.²⁰ Az irányzat lényegében a nyugdíjrendszer tőkésítésének és privatizálásának reformját tartalmazza, ami tulajdonképpen véget vet a populista jóléti állam korszakának, ugyanis a jövőben a szociális biztonság megteremtését jelentős részben az állam helyett magánintézményekre bízzák, az állam szerepe csupán a szegénység csökkentésére és a nyugdíjalapok ellenőrzésére korlátozódik.²¹ Eredetileg az időskori biztonsági rendszer ezen típusú reformja nem szerepelt az úgynevezett washingtoni konszenzusban²², de a későbbiekben a neoliberais reformcsomag elválaszthatatlan részévé vált.

A Világbank szerint a nyugdíjválságból kivezető egyetlen út egy hárompillérű nyugdíjrendszer bevezetése, amely láthatóan, de nem bevallottan a chilei nyugdíjreform által 1981-ben bevezetett új nyugdíjrendszer példáját követte. A szervezet a chilei modellre feltehetőleg azért nem utalt közvetlenül, mert Latin-Amerika magán viselte a kevésbé fejlett régió jelzőjét stigmaként, így benchmarkként nem lehetett hivatkozni közvetlenül a latin-amerikai nyugdíj-privatizáció eredményeire.²³ A világbanki modellben a redisztributív, állami igazgatású első pillér (mandatory publicly managed pillar) az időskori szegénység enyhítésére szolgáló alapnyugdíjat biztosít. A második pillér a kötelező magánnyugdíjrendszert (mandatory privately managed pillar) jelenti, amely működhet egyénileg vagy foglalkozási csoportok szerint. A harmadik pillérhez az önkéntes nyugdíj megtakarítások tartoznak (voluntary pillar), amely szintén működhet egyénileg vagy foglalkozási csoportok szerint.²⁴

1.2.2.2. AZ ÚJ NYUGDÍJ ORTODOXIA MEGJELENÉSE

KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPÁBAN

A kilencvenes években a közép-és kelet európai régióban a gazdasági átalakulás következtében minden tekintetben megérett a helyzet az alapos nyugdíjreformra. A nyugdíjrendszer átalakításának vitája szinte mindenütt akörül forgott, ugyanazokkal az

¹⁸ KATHARINA MÜLLER {2000} i.m. 55.; KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 11.

¹⁹ http://www-wds.worldbank.org/servert/WDSContentServer/WDSP/IB/1994/09/01/000009265_3970311123336/Rendered/PDF/multi_page.pdf 9.

²⁰ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 11.

²¹ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 11.

²² John Williamson amerikai közgazdász egy Washingtonban rendezett konferencián 1989-ben fogalmazta meg elsődlegesen a 80-as években sorozatos válságba sodródott latin-amerikai országok számára azt a 10 pontot, amely pár hónappal később „washingtoni konszenzus” néven vonult be a neoliberális gazdaságpolitika programcsomagjaként a modernkori gazdasági elméletek fogalomtárába. A programcsomag lényege a fegyelmezett költségvetési politika, az állami újraelosztás mértékének csökkentése valamint az áru, a pénz és tőkepiac liberalizálása és privatizálása. A neoliberális irányzat hamarosan univerzális programcsomaggá nőtte ki magát.

²³ KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 89.

²⁴ <http://www-wds.worldbank.org/> i.m. 15-16.

¹⁵ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 16. KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 89-90. és ELAINE FULTZ és MARKUS RUCK i.m.11-12.

¹⁶ A latin-amerikai nyugdíj-privatizáció és különösen annak „chilei modellje” jelentős befolyást gyakorolt a régióon kívüli nyugdíjszakértőkre és politikusokra is.

¹⁷ AUGUSZTINOVICS MÁRIA {1999} i.m. 668.

érvekkel és ellenérvekkel, *hogy a megreformált állami felosztó-kirovó rendszer biztosítsa-e kizárólag az időskori biztonságot a jövőben vagy sor kerüljön a nyugdíjrendszer tőkésítésére és privatizálására.*

A Világbank jelentős szerepet játszott a nyugdíjrendszer privatizálását hirdető új nyugdíj-ortodoxia áramlat közép-kelet európai megjelenésében. Ugyanis ezen intézmény több mint 5,4 milliárd dollárt költött a latin-amerikai stílusú nyugdíj-reformot hirdető reklámkampányra,²⁵ valamint a társadalombiztosítási szakértők, újságírók és parlamenti képviselők chilei és argentin utaztatásával támogatta a közvetlen tapasztalatszerzést.²⁶

A Világbank szerint az állami felosztó-kirovó rendszerek összezsugorításának és a magán-nyugdíjrendszerek bevezetésének sajátos lélektani és politikai előnyei lennének az átmeneti gazdaságokban. Ugyanis a magán-nyugdíjrendszer bevezetése tükrözné a kormányzat szándékát, hogy az egyéneknek adja át a felelősséget a saját jólétükért, az állami szociális védőhálóval kiegészítve, és egyben megteremtene a makrogazdasági stabilitást, a pénzügyi reformot és a vállalati privatizációt támogató tábort.²⁷

A Világbank az 1994-es jelentésében a nyugdíjreform-konceptiójának univerzális jellegét hangsúlyozva sürgette a fejlődő és átmeneti országokat a többpilléres nyugdíjrendszer bevezetésére.²⁸ A Világbank álláspontja szerint amennyiben a közép-kelet európai régió valamelyik országa sikeres többpillérű nyugdíjrendszert vezet be, a többi ország valószínűleg gyorsan követi majd a példát. Azonban nem biztos, hogy bármelyik közép-kelet európai ország megteszi-e az első lépést, ugyanis hiányozhat a politikusok, a technokraták és a köztisztviselők elkötelezettsége a változtatásra.²⁹ Fontos megemlíteni, hogy a Világbank is elsődleges célnak tartotta az állami nyugdíjrendszerek megreformálását a többpillérű nyugdíjrendszer bevezetése mellett. Az állami rendszerek átalakítását szolgáló intézkedések országonként különbözőek lehetnek, azonban a Világbank szerint a felosztó-kirovó rendszerek pénzügyi stabilitásának helyreállításához elengedhetetlen a nyugdíjkorhatár megemlése, az inflációt követő nyugdíjemelés bevezetése, a fizetendő nyugdíjjáruék mértékének megemlése, a nyugellátás összegének csökkentése, valamint a nyugdíjrendszer finanszírozásának leválasztása a központi költségvetésről.³⁰

A Világbank azokban az országokban, így különösen a közép-kelet európai régióban, ahol a chilei típusú nyugdíj-privatizáció nem valósítható meg azonnal, fokozatosságot javasol az állami nyugdíjrendszerek felszámolására. Ez pedig az Argentínában, Uruguayban és Costa Ricában bevezetett ún. vegyes modell útján érhető el. A Világbank ezen modellt hatékonysági szempontból csupán másodosztályúnak tekinti, azon-

ban elfogadja közbenső megoldásként a chilei típusú reform felé vezető úton. Ugyanis a vegyes típusú nyugdíjrendszer az állami rendszerbe fizetendő járulékok mértékének folyamatos csökkenésével közvetve hozzájárulhat a felosztó-kirovó alrendszer teljes mértékű visszahúzódásához. Ennélfogva a vegyes típusú nyugdíjrendszer a chilei modell fokozatos megvalósulásához vezethet.³¹

A közép-kelet európai országokban a pénzügyi helyzet és a külföldi adósság nagysága jelentősen befolyásolta, hogy milyen szereplők játszanak szerepet a nyugdíjreform alapvető paradigmaváltásának meghatározásában. A nyugdíjrendszer átfogó reformját kísérő vitákban alapvetően két markánsan szemben álló fél volt azonosítható. Az egyik oldalon a szociális ügyekkel foglalkozó minisztériumok, a mások oldalon pedig a pénzügyminisztériumok álltak. A szociális ügyekkel foglalkozó minisztériumok jellemzően elutasították a tőkefedezeti-rendszerek irányába való elmozdulást és úgy vélték, hogy a nyugdíjrendszerek fenntarthatósága érdekében elegendő a fennálló felosztó-kirovó rendszerek átalakítása.³² A pénzügyminisztériumok, amelynek személyzete többnyire neoliberais közgazdászokból állt, az új nyugdíj-ortodoxiához csatlakozva pedig azt állították, hogy a rendszer alapvető, átfogó reformja elkerülhetetlen, és csak a magán tőkefedezeti nyugdíjrendszer lehet a pénzügyi értelemben életképtelen állami nyugdíjrendszer alternatívája, továbbá hangsúlyozták a nyugdíjprivatizáció kedvező makrogazdasági hatásait.³³ Léteznek olyan közép-kelet európai országok, amelyek esetében a nyugdíjreform vitában szemben álló felek meghatározására nem volt alkalmazható a fenti csoportosítás. Tipikus példa erre Szlovénia esete, ahol a Munkaügyi Minisztérium támogatta az állami nyugdíjrendszer részleges privatizációját és a Pénzügyminisztérium pedig ellenezte.³⁴

A nyugdíjreform vitákban a költségvetési válságok és a nyugdíjrendszerek pénzügyi nehézségei jelentős szereplővé avatták a pénzügyminisztériumokat, amelyek hatáskörüket tulajdonképpen valódi szociálpolitikai területre terjesztették ki. Mindeközben pedig minél jobban igyekeztek visszazorítani a szociális ügyekért felelős minisztériumok kizárólagos illetékességét nyugdíjügyekben. A minisztériumok mellett külső szereplőként jelent meg a Világbank, amelynek befolyása a vitában jelentős mértékben függött az egyes országok külföldi eladósodottságának mértékétől. A Világbank koncepcionális, technikai és stratégiai hozzáértésével támogatta a nyugdíjreformereket, valamint a törvénytervezetek kidolgozására létrehozott munkacsoportokat.³⁵ Továbbá mindent megért, azért,

²⁵ GREGORY J. BUCHHOLZ, ALBERTO COUSTASSE, PATRICIO SILVA and PETER HILSENATH: The Chilean Pension System at 25 years: The Evolution of a Revolution, Journal of Economic Issues, Vol. XLII. No. 3., 2008 szeptember, 634.

²⁶ KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 95.

²⁷ <http://www-wds.worldbank.org/> i.m. 286.

²⁸ <http://www-wds.worldbank.org/> i.m. 292.

²⁹ <http://www-wds.worldbank.org/> i.m. 291.

³⁰ <http://www-wds.worldbank.org/> i.m. 285.

³¹ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 24.; KATHARINA MÜLLER (2000) i.m. 56–57.

³² Például Magyarországon és Lengyelországon a Népjelölti Minisztériumok kifogásolták a radikális reformot, azonban túl gyengék voltak ahhoz, hogy akarataikat érvényesítsék. A litván munkaügyi miniszter is ellenezte kezdetben a nyugdíjprivatizációt, azonban tehetetlennek bizonyult, amikor a miniszterelnök összefogott az új nyugdíj ortodoxia legfőbb helyi szövetségével. {KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 96}.

³³ Pénzügyminisztériumnak kiemelkedő szerepe volt Lengyelországon, Magyarországon, Horvátországon és Észtországon. {KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 96}.

³⁴ KATHARINA MÜLLER (2008) i.m. 96–97.

³⁵ KATHARINA MÜLLER (2000) i.m. 74–75.

hogyan valamelyik közép-kelet európai ország privatizálja elsőként a nyugdíjrendszerét, mivel ezzel megteremtődne a privatizációs precedens Közép-Kelet Európában. Például Magyarországon a Világbank budapesti irodája a Pénzügyminisztérium kérésére bekapcsolódott a nyugdíjreform előkészítésébe, amelynek során nemzetközi nyugdíjszakértőket hívott Magyarországra és jelentős anyagi támogatást nyújtott a reformon dolgozó munkacsoportoknak.³⁶ Mi több a lengyel esetben a Világbank egyik közgazdásza vezette a munkacsoportot is.³⁷ Azonban a Világbanknak a külföldi adósság alacsony szintje miatt nem volt befolyása Csehországban, sőt megemlíthető, hogy ott a pénzügyminisztérium is semleges maradt a vitában, mivel a nyugdíjrendszer fenntartható volt költségvetési támogatás nélkül is.³⁸

A pénzügyi, illetve a szociális ügyekért felelős minisztérium közötti konfliktus feloldásaként került sor az időskori biztonsági rendszer részleges privatizálására, azaz az úgynevezett vegyes modell bevezetésére először Magyarországon (1998), majd Lengyelországban (1999).³⁹ Az 1997. évi magyar nyugdíjreform tulajdonképpen sikerrel teremtett privatizációs precedenst Közép-Kelet Európában. Azóta a lett, a bolgár, a horvát, az észt, a litván, a szlovák, a macedón, a román és végezetül a cseh reformerek a vegyes reform útját választották.⁴⁰

E fejezet végén érdekességként megemlíthető, hogy Katharina Müller nyugdíjszakértő a közép-kelet európai országok körében tárgyalja a kazahsztán nyugdíjrendszer reformját is az ország poszt-szocialista múltjára tekintettel, habár az ország technikailag nem tartozik Közép-Kelet Európához. E csoportosításban Kazahsztán az egyetlen közép-kelet európai ország, amely strukturális nyugdíjreformként a chilei modellt választotta.⁴¹

2. A vegyes modell ismérvei Közép-Kelet Európában

A közép-és kelet európai országok a vegyes típusú argentin modell átvételével egy három pillérből álló új nyugdíjrendszert vezettek be.

Az első két pillér jelenti az úgynevezett vegyes nyugdíjrendszert, amely kötelező állami felosztó-kirovó rendszerből és részben kötelező tökefedezeti rendszerből áll. E két alrendszerre épülő nyugdíjrendszer tulajdonképpen két típusú nyugellátást kínál a biztosítottaknak, egyrészt tisztán állami nyugdíjat, másrészt az egyéni döntésen, illetve jogszabály erejénél

felül kötelező jellegű alapuló vegyes finanszírozású nyugdíjat. A vegyes finanszírozású nyugdíj lényege, hogy a biztosított nyugellátása két elemből tevődik össze. Egyrészt a társadalombiztosítási szabályok alapján megállapított társadalombiztosítási nyugdíjból, másrészt pedig a magánnyugdíj-alapban vezetett egyéni számlán a megfizetett hozzájárulásokból felhalmozott, befektetett és hozamokkal növelt összeg alapján megállapított magánnyugdíjból. A harmadik pillér az önkéntes öngondoskodást megtestesítő megtakarítások rendszere, amely a vegyes nyugdíjrendszer szolgáltatásait egészíti ki.

A vegyes nyugdíjrendszer második pillérének ismérveit a magánrendszer személyi köre, a finanszírozási módja, a kezelt kockázatok és a nyújtott ellátások köre, valamint az intézményi kerete és a garanciarendszere mutatjuk be e fejezetben belül.⁴² Azonban a magánrendszerek összehasonlítása szempontjából már itt fontos kiemelni, hogy Bulgária az egyetlen közép-kelet európai ország, amelynek második pillére sajátos, egyedi jellemzőkkel bír. Ugyanis a bolgár nyugdíjrendszer második pillére két elemből tevődik össze, egyrészt a 2000-ben létesített Szakmai Nyugdíjalapból (Occupational Pension Fund), másrészt a 2002-ben alapított Általános Nyugdíjalapból (Universal Pension Fund).⁴³ A szakmai nyugdíjalap funkciója sajátos a magán-nyugdíjalapokhoz képest, ugyanis biztosítja a korhatár előtti ellátást a nyugdíjkorhatár betöltéséig az egészségre különösen ártalmas munkakörbe dolgozóknak,⁴⁴ azaz mondhatjuk, hogy ezen alapok kvázi kordedvezményes nyugdíjat nyújtanak a magánrendszer keretében.

2.1. A magánrendszerben részt vevők köre

Az állami felosztó-kirovó alrendszer első pillérként mindenki számára kötelező. A második pillér az újonnan kialakított, egymással versenyző magánnyugdíj-alapokból álló tökefedezeti alrendszer, amelyben a részt vevők személyi körének szabályozása szerint 4 típusú modell különböztethető meg. Egyrészt az önkéntes modell, másrészt a pályakezdeket beléptető modell, harmadrészt a részben önkéntes és részben kötelező modell, negyedrészt pedig a részben önkéntes és részben kötelező, valamint meghatározott személyek vonatkozásában kizárt modell.⁴⁵ A modellek közös vonása az, hogy a közép-kelet európai országok reformerei elsősorban a fiatal munkavállalók vegyes rendszerbe való beléptetésére törekedtek. Ennek oka a magánnyugdíjrendszer működési sajátosságaira vezethető vissza, ugyanis minél fiatalabb életkorban csatlakozik valaki a vegyes rendszerhez, annál hosszabb lesz a befizetésekkel,

³⁶ KATHARINA MÜLLER (2000) i.m. 64.

³⁷ KATHARINA MÜLLER (2000) i.m. 71.

³⁸ KATHARINA MÜLLER (2000) i.m. 75.

³⁹ A magyar parlament 1997 júliusában fogadta el a nyugdíjreformról szóló törvényt, és 1998. január elsején lépett hatályba. Lengyelországban a Szejm 1997 nyarán és 1998 őszén fogadta el a nyugdíjreformhoz szükséges törvényeket, a reform ténylegesen 1999 elején indult meg [KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 17.]

⁴⁰ Lettország (2001), Bulgária, Horvátország, Észtország (2002), Litvánia (2004), Szlovákia (2005), Macedónia (2006), Románia (2008). és Csehország (2013) [Zeitschrift für ausländisches und internationales Arbeits- und Sozialrecht (ZIAS) Heft 3, Jahrgang Seiten 189–316, 191.; <http://www.ipe.com/news/regulation/czech-second-pillar-pension-system-to-close-by-january-2016/10004774.fullarticle> }

⁴¹ KATHARINA MÜLLER (2002) i.m. 106.

⁴² A közép-kelet európai országok vegyes nyugdíjrendszereinek összehasonlítása a lehető legnagyobb körültekintéssel készült, jellemzően az OECD 2008-as tanulmányaira támaszkodva, azonban a társadalombiztosítás igen gyorsan változó területe miatt előfordulhatnak olyan változások, amelyeket ezen tanulmány nem érint.

⁴³ <http://www.pensionfundsonline.co.uk/content/country-profiles/bulgaria/88>

⁴⁴ Complementary and Private Pensions throughout the World 2008, OECD, ISSA, IOPS, 2008, OECD publikálta, 328.;

⁴⁵ A szerző saját csoportosítása.

hozzájárulásokkal fedezett úgynevezett felhalmozási időszak, amely elfogadható nyugdíjat garantál.

Az *önkéntes modell* szerint a második pillérben való *részvétel*, ahogy az elnevezése is tükrözi, *önkéntes alapon történik*, azaz a rendszer nem kötelező. Ide sorolható a közép-kelet európai országok közül *Csehország és Litvánia*.

A *pályakezdő modell*be tartozó országok, beleértve *Magyarországot és Szlovákiát*, esetén kizárólag a *pályakezdőket kötelezték a vegyes rendszerben való részvételre*. Az aktív életkorban lévők pedig meghatározott idő intervallumon belül választhattak a tisztán állami és vegyes nyugdíjrendszer között.

A *részben önkéntes és részben kötelező modell* lényege, hogy egy jogszabályban meghatározott időponttól függően kötelező a részvétel a vegyes rendszerben. E modell kategóriájába tartozik Macedónia és Észtország.

A *részben önkéntes és részben kötelező, valamint meghatározott személyek vonatkozásában kizárt modell* esetén a jogszabályban meghatározott életkortól, korcsoporttól függően lehet önkéntesen vagy kötelezően részt venni a magánrendszerben, illetve abból kizártnak maradni. A *lengyel, a horvát, a román és a lett* magánrendszer személyi körének meghatározására vonatkozó jogi szabályozás e modellt tükrözi.

Bulgária az egyik modell kategóriába sem sorolható be a magánrendszerének sajátosságaiból adódóan. Ugyanis a 42 év alatti biztosított személyeknek az Általános Nyugdíjalapba, az egészségre különösen ártalmas kockázatú munkakörben dolgozó munkavállalóknak pedig korhatárra való tekintet nélkül kötelező belépniük egy Szakmai Nyugdíjalapba.

2.2. A magánrendszer finanszírozása

A közép-kelet európai országok a vegyes nyugdíjrendszer bevezetésekor a *tőkefedezeti alrendszer finanszírozásának biztosítására két módszert* alkalmaztak, egyrészt az úgynevezett *járulékemeléses módszert (top-up method)*, másrészt az úgynevezett *járulék megosztása módszert (carve-out method)*. A járulékemeléses módszert alkalmazó országok megemelik a nyugellátás fedezetére szolgáló hozzájárulások mértékét. A járulék megosztása módszer alapján pedig megosztják az állami rendszerbe fizetendő korábbi járulékokat az első és második pillér között.⁴⁶

A közép-kelet európai országok többsége a járulék megosztása módszert alkalmazta, egyedül Észtországban és Csehországban valósult meg a járulékemeléses módszer a járulék megosztása módszerrel párhuzamosan.

2.3. A magánrendszer kockázatkezelése és ellátásai

A közép-kelet európai régióban bevezetett vegyes nyugdíjrendszerben a *tőkefedezeti magánnyugdíjrendszerek tulajdonképpen csak az öregségi kockázatot kezelik*, az állami felosztó-kirovó rendszerek pedig az öregségi kockázat mellett a

továbbiakban is felelősek maradnak a rokkantsági és a hozzátartozói kockázat biztosításáért. A magánrendszerek lényegében ezen utóbbi kockázatok kezelését részben vagy egészben áthárítják az állami rendszerekre. Mindez arra vezethető vissza, hogy a jogalkotók és a politikai döntéshozók az új rendszerek bevezetésekor még fejletlenek találták a magánbiztosítási piacokat ezen kockázatok biztosítására.⁴⁷ Azonban amennyiben a magánrendszerek valamilyen módon mégis kezelik a rokkantsági és hozzátartozói kockázatot, akkor azt jellemzően közvetetten teszik, ugyanis a közép-kelet európai országok többségében a megrokkant vagy hátramaradott személyek az egyéni számlán felhalmozott tőkájükhöz gyakran nem nyugdíj típusú ellátásként, hanem úgynevezett *egyösszegű szolgáltatásként* jutnak hozzá.

A vegyes nyugdíjrendszer második pillérében az *ellátásra való jogosultság* akkor áll fenn jellemzően, ha a magánnyugdíjalap tagjai az állami rendszerben is jogosultságot szereztek az adott ellátásra.

A magánrendszerek által nyújtott *ellátások összege függ* egyrészt a felhalmozási szakasz⁴⁸ hosszától, másrészt a tagdíj alapját képező jövedelem nagyságától, harmadrészt a magánnyugdíjalap által felszámított díjak mértékétől, negyedrész pedig az alap által elért befektetési hozamtól.

A közép-kelet európai magánnyugdíjalapok ellátásként *járadékot (annuity), egyösszegű kifizetést (lump-sum payment)* és kivételesen *programozott, meghatározott időpontban történő kifizetéseket (programmed withdrawals)* nyújtanak.⁴⁹

2.4. A magánrendszer intézményi kerete és a garanciarendszere

A nyugdíjrendszer második alrendszerét jelentő *magánnyugdíjalapok működtetését jellemzően részvénytársasági vagy korlátolt felelősségű társasági formában működő vállalatok végzik*. A részvénytársasági formára példaként említhető meg Lengyelország (pension fund society) rendszere, a korlátolt felelősségű társasági formára pedig Észtország (pension management company) rendszere.⁵⁰ Magyarországon azonban a magánnyugdíjalapok működtetése speciális intézményi keretek között valósul meg. Ugyanis ezen intézmények az önkormányzatiság elve alapján működő autonóm szervezetek, amelyek szövetkezeti jellegű szervezeti felépítéssel rendelkeznek.⁵¹

A közép-kelet európai országok többségében a vegyes nyugdíjrendszer kialakítói a magánnyugdíjalapok működését viszonylag erős garanciarendszerrel biztosították be annak érdekében, hogy a tagok befizetései biztonságban legyenek és

⁴⁷ BARBARA E. KRITZER: Social Security Reform in Central and Eastern Europe: Variations on a Latin American Theme, Social Security Bulletin, Vol. 64, No. 4, 2001/2002., 19.

⁴⁸ A tagsági jogviszony kezdetétől a nyugdíj szolgáltatás megállapításáig terjedő azon időszak, amikor az alap tagjai a befizetéseket gyűjtik, és azt kamatoztatják.

⁴⁹ A szerző saját csoportosítása.

⁵⁰ Complementary and Private Pensions throughout the World i.m. 413 és 345.

⁵¹ KATHARINA MÜLLER (1998) i.m. 20.

⁴⁶ OLGA RAJEVSKA (University of Latvia): Funded Pillars in the pension systems of Estonia, Latvia and Lithuania, Crossref 2013/23. 83. <https://or-tus.ru.lv/science/lv/publications/.../fulltext>.

a felhalmozott megtakarításukhoz valóban hozzájuthassanak nyugellátásként. A magánrendszer garanciarendszere több elemre épülhet, amelyek között megtalálhatók a jogi garanciák, a nyilvános működést biztosító rendelkezések, a felügyelet intézménye, a hozamgarancia, a tartalékalap, a kifizetéseket védő garancialap intézménye és az állam valamilyen mértékű szerepvállalása. Ezen elemeknek egyrészt intézményvédelmi, másrészt anyagi jellegű védelmi funkciójuk van.

3. A vegyes modell revíziója

A kilencvenes években a Világbank javaslatára és technikai támogatásával, az általa képviselt neoliberalis gazdaságpolitika jegyében több volt szocialista ország bevezette a vegyes nyugdíjrendszert Közép-Kelet Európában, Csehország és Szlovénia kivételével. Azonban fontos megjegyezni, hogy 2013-ban már Csehország is a több pillérű nyugdíjmodell bevezetése mellett döntött.

A *2007-2008-as gazdasági és pénzügyi válság* a magánnyugdíjalapok teljesítményére is *negatív hatást gyakorolt* és egyben felerősítette a rendszer hiányosságait. A kialakult gazdasági helyzetben a *közép-kelet európai országok többsége különféle reformintézkedéseket fogantatosított. Romániában és Bulgáriában elhalasztották a magánpénztárakba átirányított járulékok mértékének korábban tervezett emelését.*⁵² Magyarországon bevezetésre került a felhalmozások reálértékének megőrzését biztosító hozamgarancia, a vagyonkezelési díj maximális mértékének jelentős mértékben történő mérséklése, a pénztárak közötti átlépés szabályainak szigorítása, valamint szűk körben a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerbe történő visszalépés biztosítása.⁵³ Szlovákiában is lehetővé tették 2008 végén a visszalépést a magánpénztárakból a tb-rendszerbe, valamint megszüntették a pályakezdők kötelező beléptetését a vegyes rendszerbe. Horvátország is hasonló döntéseket hozott.⁵⁴ Észtország volt az első közép-kelet európai ország, amely 2009 júniusától 2010. év végéig átmenetileg felfüggesztette a második pillérbe történő tagdíjfizetést, valamint annak fokozatos visszaemeléséről is rendelkezett, 2011-ben 3%-ra, majd 2012-ben 6%-ra.⁵⁵ Lettország és Litvánia pedig átmenetileg csökkentette a második pillérbe fizetendő tagdíjak mértékét.⁵⁶

A közép-kelet európai országokban a pénzügyi válság mellett nehézséget okozott a vegyes nyugdíjrendszer bevezetésével összefüggésben a maastrichti kritériumok teljesítése is. Ugyanis az államháztartási mérleg kiadási oldalán hiányként jelenik meg az a költség, amelyet a központi költségvetés az állami nyugdíjkasz-

*szának utal, hogy pótolja a magánrendszerre történő fokozatos átállás miatt a nyugdíjjárulékok átirányításából származó hiányzó bevételét. Ennek okán 2010 nyarán, lengyel-magyar felvetésre kilenc európai uniós tagállam kezdeményezte az Európai Bizottságnál az államháztartási hiány és az államadósság számításai szabályainak módosítását, szerették volna elérni, hogy a nyugdíjreformmal kapcsolatos költségeket az EU vegye figyelembe az elszámolásokban.*⁵⁷ Azaz a vegyes nyugdíjrendszer keretében magánnyugdíjalapokat üzemeltető *újonnan csatlakozott EU-országok azt javasolták, hogy a maastrichti kritériumoknak történő megfelelésnél az alapok miatt képződő hiányt ne vegyék figyelembe, vagyis az alapokat tekintésük az államháztartás részének.*⁵⁸ Az Európai Bizottság nem adott helyt a kérelemnek, mivel érvelése szerint a magánnyugdíjalapok magánintézménynek minősülnek, nem tartoznak az állami intézmények egymásközi elszámolásának körébe.⁵⁹

Ez a döntés vezetett tulajdonképpen a vegyes modell revíziójához néhány közép-kelet európai országban – különösen a vegyes nyugdíjrendszert elsődlegesen bevezető Magyarországon és Lengyelországban –, amelynek következtében végrehajtott intézkedések folyamányaként a nyugdíjszakértők többsége szerint a magánnyugdíjalapok megszűnésre vannak ítélve. Magyarországon a döntéshozók először a költségvetési hiány lefaragása érdekében átmenetileg átirányították a magán-nyugdíjpénztári tagok tagdíját a Nyugdíjbiztosítási Alap javára, majd később megszüntették a tagdíjfizetés kötelező jellegét is. A kormány továbbá döntött arról is, hogy megszünteti a pályakezdők magán-nyugdíjpénztárakba való belépésének kötelezettségét, valamint megnyitja a magán-nyugdíjpénztári tagok számára az állami nyugdíjrendszerbe történő visszalépés lehetőségét is. A lengyel kormány a magyarhoz hasonló radikális intézkedéseket hajtott végre. 2011-ben tartósan csökkentette a második nyugdíjpillérbe utalt tagdíjak mértékét⁶⁰, valamint elrendelte az államadósság nagyobb mértékű csökkentése érdekében a nyugdíjalapok kötvényállományának államosítását, ezt meghaladóan a kötelező rendszert önkéntessé alakította át és megnyitotta a visszalépés lehetőségét is az állami pillérbe.⁶¹ Végezetül meg kell említeni, hogy a Cseh Köztársaság új kormánya is célul tűzte ki, hogy 2016-ig megszünteti a meglehetősen rövid életű második nyugdíjpillért az országban.⁶²

Összegzés

A nyolcvanas évek vége óta Közép-Kelet Európa országaiban jelentős gazdasági és társadalmi változások mentek végbe.

⁵² KUN JÁNOS: A tyúk nem tojik aranytojást-gondolatok a magánnyugdíjpénztárakról. In: Pénzügyi Szemle 2010/1. szám. 109. http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2013/10/24/a_lengyelek_meg_az_einstandban_is_jobbak/

⁵³ FARKAS ZSUZSANNA: A nyugdíjrendszer II. pillére a megvalósítás fázisában. In: Acta Universitatis Szegediensis, FORVM, Publicationes Doctorandorum Juridicorum, I. évfolyam, Szeged, 2011, 72.

⁵⁴ KUN JÁNOS i.m. 109.

⁵⁵ OLGA RAJEVSKA i.m. 83.

⁵⁶ Lettország 8%-ról 2%-ra, Litvánia pedig 5,5%-ról 3%-ra. {OLGA RAJEVSKA i.m. 84.}

⁵⁷ BARTA JUDIT: Visszatérés az egypilléres kötelező nyugdíjrendszerhez (a 2010. december 13-án elfogadott törvénycsomag értékelése), Gazdaság és Jog, XIX. évfolyam, 3. szám, 2011 március, 9.

⁵⁸ KUN JÁNOS i.m. 105.

⁵⁹ BARTA JUDIT i.m. 9.

⁶⁰ http://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2013/10/24/a_lengyelek_meg_az_einstandban_is_jobbak/

⁶¹ http://www.portfolio.hu/befektetesi_alapok/ongondoskodas/allamositjak_a_nyugdijvagyont_lengyelorszagban.188684.html

⁶² http://www.biztositasiszemle.hu/cikk/nemzetkozihirek/regioshirek/a_csehek_is_megszuntetik_a_magannyugdijpenztarakat.3543.html

A gazdasági átalakulás folyamata az állami nyugdíjrendszerekre túlzott terheket rótt, ami a kilencvenes években nyilvánvalóvá tette a nyugdíjreformok szükségességét.

A közép-kelet európai régióban a nyugdíjreformnak két típusa volt megfigyelhető, egyrészt a parametrikus nyugdíjreform, másrészt a strukturális vagy szervezeti nyugdíjreform. Ez utóbbi keretében több volt szocialista ország a közgazdaságtan neoliberais főáramlata által befolyásolva, a Világbank támogatásával a „chilei modell” argentin változatát választva, bevezette az úgynevezett vegyes nyugdíjrendszert. Ezen típusú nyugdíjrendszer lényege, hogy egy lecsökkentett méretű, állami, felosztó-kirovó alrendszer fenntartása mellett magánkezelésű nyugdíjalapokat vezetnek be, második kötelező alrendszerként. A tanulmány bemutatja a vegyes

nyugdíjrendszer második pillérének általános ismérveit, azaz a magánrendszer személyi körének meghatározását, a finanszírozás módját, a kezelt kockázatok és a nyújtott ellátások körét, valamint az intézményi keretet és a garanciarendszert.

A 2007–2008-as év kedvezőtlen tőkepiaci folyamatai a magánnyugdíjalapok teljesítményére is negatív hatást gyakorolt és egyben felerősítette a rendszer hiányosságait. A kialakult gazdasági helyzetben a közép-kelet európai országok többsége különféle reformintézkedéseket fogantatosított, amelyek tulajdonképpen a vegyes modell revíziójához vezettek. Ennek következtében pedig néhány közép-kelet európai országban ismét paradigmaváltás megy végbe, azaz több ország szűkíti vagy megszünteti a magán-nyugdíjpénztári rendszerét.